

stroomen daken afschaffen of de vonken opvangen? PETTENKOFER zou het eerste willen, KOCH het laatste. Evenwel eigenlijk is men het geheel eens. Ook KOCH wil de stroomen daken afschaffen, maar zoolang dit nog niet volledig geschied is de vonken opvangen en den brand blusschen. Daarom in de eerste plaats zorg voor drinkwater, geen cordons, maar wel toezicht en voorts desinfectie.

Alzoo eindigde de eerste congresdag.

Wiesbaden, 12 April 1893.

ZWAARDEMAKER.

IETS OVER DE VERPLEGING DER KRANKZINNIGEN IN SAKSEN.

Voor datgene na te sporen, wat ons werkelijk belang inboezemt, is altijd tijd te vinden.

Bevreemden zal het dus niemand, dat, nu ik voor de tweede maal het gastvrije Saksen betrad, reikhalzend uitzag naar het oogenblik, waarop ik, zoo mogelijk en voorzoover mijn andere bezigheden dat zouden toelaten, in de gelegenheid zou zijn, de in epidemiologisch opzicht zoo hoogstbelangrijke cholera-epidemie te Nietleben in Pruisen, aan de Saksische grenzen, ter plaatse te bestudeeren en tevens mij te overtuigen van de vele goede maatregelen in Saksen, op het gebied der krankzinnigen-verpleging genomen.

Zoo veel mogelijk met mijn vrije tijd woekerende, was het mij mogelijk aan mijn voornemen gevolg te geven en wel op de meest aangename en leerzame wijze. Dr. KOCH was zoo welwillend mij naar Nietleben te vergezellen en aldaar de uitkomsten van zijn onderzoek duidelijk te maken, terwijl Dr. GÜNTHER de president van den Saksischen gezondheidsraad mij in de nieuwe stichting *Unter Göltzsch* rondleidde en omtrent de inrichting van het krankzinnigenwezen in Saksen alle gewenschte inlichtingen verschafte.

Intusschen had ik reeds vóór dien tijd, kort na mijn aankomst te Dresden, het in de Sachsische Schweiz, nabij Pirna, gelegen gesticht *Sonnenstein* bezocht.

Terwijl ik mij voorbehoud zoodra ik tijd beschikbaar heb nader eenige mededeelingen te doen over de epidemie te Nietleben en het gesticht te *Unter Göltzsch* wensch ik mij datmaal te bepalen tot mijn bezoek van Pirna gebracht en tot eenige opmerkingen van algemeenen aard, het krankzinnigenwezen in Saksen betreffende.

Het krankzinnigenwezen behoort ook hier tot de zorg van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken (Staatsminister VON METSCH) IV afdeling (Abtheilungs-director Geheim Rath Dr. JÄPPELT) en wat het geneeskundig toezicht betreft tot Dr. GÜNTHER.

Het aantal in de statistiek vermelde krankzinnigen in Saksen bedroeg op Januari 1893 8011; dit is ongeveer 2, 3 per duizend inwoners.

Daarvan waren op dien datum 3910 in de Rijks-krankzinnigengestichten, 261 in privaatgestichten, 126 in ziekenhuizen, 801 in armenhuizen en bestedelingshuizen en 2913 bij familiën buiten gestichten verpleegd.

In de psychiatrische Cliniek te Leipzig worden jaarlijks ongeveer 500 à 600 krankzinnigen opgenomen, waarvan de meesten uit Leipzig en omgeving. Vele dezer patiënten (in 1891 namelijk 175 van de 498) worden binnen de maand ontslagen. Ook te Dresden is een opnemings-station voor ruim 100 acute gevallen.

De verhouding van het aantal krankzinnigen tot de bevolking blijft in Saksen ongeveer dezelfde; in 1875 bedroeg zij 2,22 pro mille, in 1880—2,37 pro mille, in 1885—2,31 pro mille en in 1890—2,28 pro mille. Ook in Saksen is het aantal krankzinnige vrouwen 4194 iets grooter dan dat der mannen 3817.

Het aantal gestichten bedroeg tot op heden vier, namelijk: Sonnenstein met Cunnersdorf en Jessen voor geneeslijke patiënten, of althans voor patiënten van wier toestand op goede gronden verbetering mag verwacht worden, Colditz met Zschadrasz voor ongeneeslijke mannen, Hubertusburg met Reckwitz en Liptitz voor ongeneeslijke vrouwen en Hochweitzschen voor lijders, die bijzondere lichamelijke verzorging behoeven, benevens enkele opnemingsstations in de groote steden.

Men heeft deze indeeling echter thans verlaten en besloten in alle krankzinnigengestichten zoowel geneeslijke als ongeneeslijke patiënten op te nemen. De ondervinding toch leerde, dat het zeer moeilijk was de oude indeeling stelselmatig toe te passen, zoodat vaak ongeneeslijken in genezingsgestichten verbleven en zoogenaamde ongeneeslijken in verplegingsgestichten herstelden of verbeterden, voorts dat de overplaatsing van patiënten uit de genezingsinrichtingen naar die voor ongeneeslijken bij de naastbestaanden en bij de krankzinnigen vaak heftigen weerzin wekte, en dat de spoedige plaatsing in de gestichten er onder leed, dat het ook somtijds op de patiënten een ongunstiger invloed had, dat het zeer moeilijk was voor de gestichten met ongeneeslijken voldoende personeel, vooral ook de noodige jonge artsen te verkrijgen en eindelijk, dat al die overplaatsingen veel geld kostten.

Dientengevolge worden de gestichten thans omgewerkt, uitgebreid en aangevuld, ingericht naar de nieuwere eischen des tijds en wordt een nieuwe inrichting gebouwd te *Unter Göltzsch*, waar men tracht een model-inrichting op te richten.

Er komen dus in het vervolg vier gemengde inrichtingen, namelijk te Sonnenstein, Zschadrasz, Hubertusburg en Unter Göltzsch, ieder voor ongeveer 600 patiënten, zoowel mannen als vrouwen, terwijl Hochweitzschen voor epileptici wordt ingericht en alleen Colditz voorloopig verplegings-gesticht blijft, omdat dit vooralsnog niet aan de eischen van een gemengd gesticht kan voldoen.

Aangezien alom de gestichten zijn uitgebreid, overal nieuwe paviljoens, observatie-kwartieren, waakzalen en ziekenafdeelingen zijn of worden opgericht en *Unter Göltzsch* geheel nieuw is aangelegd, kost deze reorganisatie aan Saksen millioenen marken, maar zal men ook daardoor behoorlijk aan de eischen der humaniteit en der wetenschap kunnen voldoen.

Brengen wij thans een vluchtig bezoek aan Sonnenstein. Ik bezigde daartoe de eerste vrije morgen, die van den 13den Maart.

De trein naar Pirna welke te 7 uur Dresden verlaat, bracht mij nog voor 8 uur in de oude stad Pirna, aan de poorten van den Sächsischen Schweiz. Reeds van af het station bespeurt men de bastions aan het op ongeveer 20 minuten afstands hoog op den top eener berg gelegen oude slot Sonnenstein. Het was voorheen een vesting, die de stad beheerschte en vele belegeringen doorstond. In 1811 werd het voor krankzinnigengesticht bestemd, maar werden de krankzinnigen reeds twee jaren later door Napoleon verjaagd, die

het slot opnieuw versterkte. Na de capitulatie van Dresden werden de krankzinnigen op opnieuw naar Sonnenstein overgebracht en sinds dien tijd bleef het slot voor dit doel bestemd.

Na een paar honderd trappen klimmens naderde ik tegen 9 uur de poort en liet mij bij den Geneesheer-Dirceur Dr. WEBER aandienen.

Aangenamer ontvangst dan ik bij dezen vriendelijken collega vond laat zich moeilijk denken.

Van uit zijn woning bezochten wij achtereenvolgens de oude en daarna de gedeeltelijk voltooidc, gedeeltelijk nog in aanbouw zijnde gebouwen en vervolgens de „Meierei”.

Dr. WEBER is eerst de 3de Dirceur. De 1ste Dirceur Dr. PIENITZ bestuurde de inrichting van 1811—1851 en de 2de Dr. LESSING van 1851—1880, daarna nam Dr. WEBER de Dirctie over.

De inrichting, gelegen op een terrein groot ruim 50 hectaren, bestaande uit het oude gedeelte, zijnde het oude slot met bijgebouwen en het nieuwe gedeelte, paviljoens, te zamen voor ongeveer 500 patiënten, de Meierei op 1/4 uurs afstands gelegen voor een 40-tal herstellenden en een aan de overzijde der Elbe gelegen landbouwinrichting voor ongeveer 120 patiënten.

Aan de inrichting zijn 7 geneesheeren verbonden.

Het oude gedeelte is drie verdiepingen hoog en zwaar gebouwd. Aan den eenen vleugel ligt de Dirceurs-woning, aan den anderen vleugel boven elkander drie groote koepelkamers voor recreatie-zaal, kerk en school gebezigd. In het midden liggen de zalen voor de mannelijke patiënten, meest zaaltjes voor 4 à 6 lijdcrs, liggende de verblijfszalen naast de slaapzalen. Van hieruit heeft men een prachtig gezicht op de Elbe en de bergen. De kamers zijn zeer comfortable ingericht, er is zooveel mogelijk alles vermeden wat aan een gevangenis kan doen denken, wat in deze oude vesting niet gemakkelijk was. Rondom dit gebouw liggen groote tuinen en terrassen. De op de Elbe uitzierende kamers der 1ste verdieping zijn meest voor z.g. „pensionnaires” ingericht, daarboven voor de patiënten 1ste, 2de en 3de klasse. Onder in het gebouw zijn werkplaatsen en magazijnen. De onrustige patiënten zijn in een meer naar achter gelegen vleugel gehuisvest. Achter dit voorste gebouw op de Elbe gericht treft men de oeconomie-gebouwen aan, die aan de andere zijden liggen, tegen de vrouwenafdeeling van het oude gebouw, ook bestaande uit kleine zaaltjes evenals aan de mannenzijde. De verwarming van dit oude gedeelte heeft door kachels, de ventilatie door openslaande vensters en somtijds door glas-jalouzieën plaats. Er is veel ruimte beschikbaar.

Tot dit oude gedeelte, dat zoo goed mogelijk is ingericht, behoort nog eene zeer gezellige en smaakvol ingerichte villa halverwege de berg, te midden van tuinen gelegen, een zoogenaamd lusthuis, waar de rustige vrouwen veel gebruik van maken, benevens eene villa, als doorgangshuis gebezigd, voor een twintigtal rustige patiënten-reconvalescenten en een huis voor de verpleegsters, die geen dienst hebben; dit huis is aan den voet van den berg gelegen, evenals de andere gebouwen door tuinen omringd.

Het nieuwe gedeelte is door een weg van het oude gescheiden en sinds 1891 in gebruik genomen. Men vindt hier aan de mannenzijde een ziekenpaviljoen voor 20 patiënten, waarvan een zaal voor bedbehandeling en een voor waakzaal is ingericht, benevens boven 2 slaapzalen elk voor 6 patiënten, voorts

de noodige dagverblijven in het parterre, 2 isoleerkamers, badkamers etc., benevens de woning voor een ongehuwden geneesheer. Voorts een paviljoen voor 24 onrustige mannen beneden met 3 dagverblijven, een voor 14 en twee elk voor 5 patiënten, een badkamer, een theekeuken, 6 isoleerkamers met afzonderlijke badkamer, terwijl op de verdieping drie slaapzalen, een voor 4, een voor 5 en een voor 11 patiënten zijn aangelegd.

Daartegenover, door een weg gescheiden, worden twee nieuwe paviljoens voor vrouwen gebouwd, een met 20 bedden voor waakafdeeling en bedbehandeling, te zamen 2 zalen met daaraangrenzende isoleer- en badkamers en een voor 36 onrustige vrouwen, alle omringd door groote tuinen.

In deze gebouwen wordt centrale verwarming en ventilatie aangebracht.

Voorts worden hier zeer goed ingerichte laboratoria, sectie-kamer, tuinhuizen en de noodige lokalen voor de administratie en de oeconomie aangetroffen.

Ik ga de verdere inrichting daarvan en der ziekenzalen, waakzaal, isoleerkamers echter hier verder stilzwijgend voorbij, omdat de nieuwe gebouwen naar hetzelfde stelsel als die te *Unter Goltzsch* zijn aangelegd, waarvan ik een nadere beschrijving geven zal.

Vervolgen wij onzen weg thans nog even naar de *Meierei Cunnersdorf*, op $\frac{1}{4}$ afstand van Sonnenberg gelegen. Deze inrichting bestaat uit een boerderij, welke in 1886 werd gehuurd en sinds is aangekocht. De boerderij bevat een dagverblijf en een verdieping, ingericht voor huisvesting van een achttal vrouwen, daarnevens een villa voor een twintigtal mannelijke patiënten van verschillende klassen, die landbouw bedrijf uitoefenen en uit de voor dit bedrijf noodzakelijke stallen en andere bijgebouwen benevens vele hectaren bouwgrond. Het nieuwe gebouw werd in 1890 opgericht. Aan het hoofd dezer kolonie staat een hoofdverpleger, door zes verplegers, die op het veld medewerken, ter zijde gestaan. Het nevens elkander wonen en gemeenschappelijk werken der mannen en vrouwen op het veld levert geen bezwaar op. De patiënten genieten hier trouwens evenals op Sonnenberg veel vrijheid.

In Juli 1886 werden de eerste patiënten naar Cunnersdorf overgebracht en zijn daar sinds dien tijd 110 mannen en 28 vrouwen gehuisvest, waarvan 40 mannen en 15 vrouwen de inrichting hersteld hebben verlaten.

De inrichting deed mij aan het buitengesticht van Deventer op den Brinkgreve denken. De patiënten waren er even tevreden en zeer wel te moede. De aankoop der terreinen voor Cunnersdorf en de bouw der nieuwe paviljoens aan de bovenbeschreven mannen- en vrouwenzijde en van het paviljoen op Cunnersdorf kostten te zamen ongeveer een half millioen mark.

Nog is aan de overzijde der Elbe te Jessen een landgoed aangekocht om als landbouwkolonie voor 120 patiënten te dienen, die van uit Sonnenstein wordt bestuurd en verzorgd en met de hoofdinrichting telefonisch is verbonden. Hier worden gewoonlijk die patiënten geplaatst, die reeds 1 of 2 jaren op Sonnenstein zijn verpleegd en die voor vrije verpleging op het land geschikt geoordeeld worden.

Opmerkelijk is de vrije verpleging, welke, overal ook in het oude gesticht zooveel mogelijk wordt toegepast. Een tiental dames en heeren dineeren steeds aan de directeurs-tafel, velen wandelen nog in de stad Pirna rond, terwijl van de uitgestrekte wandelingen op Sonnenstein een zeer ruim ge-

bruik wordt gemaakt. In de kerk zijn de mannen en vrouwen naast elkander geplaatst. Vaak worden muziekpartijen en somtijds ook danspartijen gegeven

Onder de oorzaken der krankzinnigheid bij de patiënten, op Sonnenstein verpleegd, speelt als bij ons de erfelijkheid de groote rol als voorbeschikende oorzaak. Volgens de statistiek van Dr. WEBER zijn 43 pCt. zijner patiënten erfelijk belast, waarbij hij nog 22.5 pCt. voegt met psychische defecten, zoodat bij 65 pCt. de voorbeschiktheid zeer duidelijk op den voorgrond treedt.

Dr. WEBER noemde mij verschillende families, waarin die heriditeit zoo treurig voort heerscht, dat zij voortdurend contingent leveren voor de bevolking van Sonnenstein. Van een dezer families was daar de grootvader en oom en werd nog de vader en zoon daar verpleegd.

Dr. WEBER zegt overtuigd te zijn, dat personen met gezond aangelegde hersenen zeer weinig kans hebben van krankzinnig te worden en dat in den regel alleen bij onvoldoend weerstandsvermogen de gewoonlijk voor krankzinnigheid aangegeven oorzaken als zorg, ongelukkige liefde, krenking van eer, overwerken, godsdienstige overpeinzingen enz. als gelegenheid gevende oorzaken hun invloed in bedoelden zin uitoefenen. In 1890 kwamen 17 gevallen voor na influenza.

Bij de mannen worden door hem voortdurend vele afwijkingen op sexueel gebied, bij de vrouwen veel tengevolge van puerperaallijden en van aandoeningen der geslachtsorganen en van bloedverlies aangetroffen.

Groot is in Saksen bij beiden het aantal aan melancholia lijdende personen en komt de neiging tot zelfmoord hier zeer vaak voor. In Pruissen toch bedraagt het aantal zelfmoorden bij de bevolking slechts ongeveer de helft van het aantal in Saksen.

De waakafdeelingen en observatie-kwartieren zijn dan ook dientengevolge voortreffelijk ingericht. De vrije beweging der patiënten lijdt echter onder die neiging niet. Ten vorige jare kwamen 3 zelfmoorden voor, dat was buitengewoon veel, in den regel wordt vele jaren dooreen gerekend slechts één geval per jaar waargenomen.

Ongeveer 10 pCt. der opgenomen mannen zijn alcoholisch belast, bij de vrouwen komt dit weinig voor. Een bijzonder groote rol schijnt het alcoholismus bij het ontstaan van krankzinnigheid hier niet te spelen, maar moet hierbij ook niet vergeten worden, dat de armenhuizen, ziekenhuizen, bestedelinghuizen enz. het grootste contingent der alcoholisten opnemen.

Een der opgenomen patiënten, een reiziger leed aan hallucinatiën tengevolge van theeïsme na langdurig voortgezet gebruik van groote hoeveelheden thee. De verhouding der genezingen tot de opnemingen is op Sonnenstein vrij gunstig. In 1891 werd 48 pCt. der opgenomenen verbeterd ontslagen, waaronder 31 d. i. 33 pCt. hersteld.

In dat jaar zijn 54 pat. d. i. dus ongeveer 10 pCt. der bevolking overleden. Onder de oorzaken van den dood staan ook hier de paralyse, de marasmus en de tuberculose vooraan, en stierven aan deze ziekten meer dan aan alle andere te zamen.

Bij de behandeling treedt op den voorgrond arbeid in open lucht, afleiding en krachtige voeding.

Aan bedbehandeling wordt groote waarde gehecht en worden de meeste der nieuw inkomende patiënten, zoo de gevallen daarvoor passend zijn te bed verpleegd. Daarvoor zijn steeds 25 bedden aan elke zijde in de observatie-kwartieren aanwezig. In vele gevallen, zegt Dr. WEBER, doet de gedwongen rust en kalmte in zeer opgewekte toestanden wonderen. Zij gaat somtijds met massage en koude inwikkelingen gepaard, die in den regel zelfs door de onrustigsten zeer goed verdragen worden.

Toch, zegt WEBER, is de behandeling een tweesnijdend zwaard en moet men in de toepassing voorzichtig zijn, alleen de daarvoor geschikte gevallen uitkiezen en in sommige gevallen de bed-behandeling afwisselen met wandelingen in de tuinen om bedzucht te voorkomen.

Narcotica worden weinig aangewend. WEBER ducht deze hersen-dwangbuizen en acht ze alleen in sommige vooral chronische gevallen bij voorzichtige aanwending toepasselijk.

Geïsoleerd wordt op Sonnenstein zeer weinig. Eigenlijke cellen zag ik er niet, maar de vensters der isoleerkamers kunnen worden gesloten. In de isoleerkamers zijn geen latrines, evenmin „stilletjes” op de slaapzalen. Wanneer geïsoleerd wordt, mag dat slechts voor korten tijd geschieden, om verwaarloozing en verwildering te voorkomen. Dat hier geen dwangbuizen enz. worden toegepast, zal wel onnoodig zijn mede te deelen. Ongeveer 60 pCt. der patiënten werken op het veld, in de tuinen, in de huishouding, waschinrichting, keukens enz.

De verplegers en verpleegsters zijn voor die betrekking opgeleid en hebben proeftijd doorlopen.

Over het algemeen liet het bezoek aan Sonnenstein een aangename indruk achter.

Voor heden wil ik mij hiertoe bepalen. Bij de beschrijving van „Unter „Goltzsch” kom ik op enkele andere punten, o. a. de opleiding van het personeel, terug.

t. t.

Dresden.

RUYSCH.

Berlijn, 16 April 1893.

Geachte Redacteur!

Het is mij een aangename plicht om aan mijn belofte te voldoen, U een en ander mede te deelen omtrent de XXII. Vergadering van de Deutsche Gesellschaft für Chirurgie, die alhier op Woensdag 12 April ten 10 ure door den Voorzitter, Prof. Dr. KÖNIG, in het LANGENBECK-Haus aan de Ziegelstrasse geopend werd.

Er was een groot aantal chirurgen uit alle oorden des Rijks en van daarbuiten saamgekomen, om deze bijeenkomst bij te wonen. Het auditorium in het LANGENBECK-Haus, dat naar mijn berekening een 1000-tal zitplaatsen bevat, was dan ook den eersten dag reeds nagenoeg geheel bezet. Vele „Altmeister” der kunst waren aanwezig; ik wil slechts de namen noemen van KÖNIG, BERGMANN, BARDELEBEN, KÜSTER, ESMARCH, HAHN, GURLT, SONNENBERG, CZERNY ENZ.

De bijeenkomst werd door den Voorzitter ingeleid met een rede over den toestand van de Deutsche Gesellschaft für Chirurgie, over het LANGENBECK-